

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.5.13>

UKRAIŃSKA MENTALNOŚĆ NARODOWA I JEJ ODZWIERCIEDLENIE W FILOZOFII KRAJOWEJ

Olena Ivanova

*asystent Katedry Filozofii, Nauk Społeczno-Humanistycznych
i Wychowania Fizycznego Chmielnickiego Uniwersytetu Zarządzania i Prawa
imienia Leonida Yuzkova (Chmielnicki, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-0682-5607

ivanovahuup@gmail.com

Adnotacja. Autor odnotował wzrost zainteresowania naukowego badaniem zjawiska ukraińskiej mentalności narodowej jako kluczowego narzędzia wpływu na funkcjonowanie systemu społecznego. Wskazano, że rozwój, przyszła optymalizacja państwa ukraińskiego wymaga świadomości treści i cech mentalności ukraińskiej grupy etnicznej. Wynika to z potrzeby konstruktywnej transformacji światopoglądu, odrodzenia ukraińskich tradycji, rozwoju najlepszych cech narodowych. Rozważany jest stosunek pojęć „charakter narodowy” i „mentalność narodowa”. Określono zgodność psychiki z systemem światopoglądowym człowieka w połączeniu z określonymi warunkami życia i wzorcami zachowań. Wynika z tego, że obowiązkowym składnikiem potencjału ukraińskiej mentalności jest historyczny „obraz” narodu ukraińskiego. Rozważane są cechy typów społeczno-psychologicznych ukraińskiego charakteru narodowego: Północny, Pontyjski, Dynarski i Ostijski. Przedstawiono dynamikę stosunku typów w historii Ukrainy. Skupiono się na cechach wpływu grup etnicznych mieszkających na terytorium Ukrainy na kształtowanie ukraińskiego charakteru narodowego. Podkreślono znaczenie świadomości narodowej jako ważnej i obowiązkowej cechy narodu ukraińskiego. Ustalono związek tożsamości narodowej i indywidualnej tożsamości. Przedstawiono typowe cechy narodowego charakteru Ukraińców. Przedstawiono cztery systemowe cechy mentalności narodu ukraińskiego.

Słowa kluczowe: mentalność, umysłowość, dyskurs społeczno-filozoficzny, charakter narodowy, samoidentyfikacja, naród.

UKRAINIAN NATIONAL MENTALITY AND ITS REFLECTION IN NATIVE PHILOSOPHY

Olena Ivanova

*Assistant at the Department of Philosophy,
Social and Humanitarian Sciences and Physical Education,
Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law
(Khmelnytskyi, Ukraine)*

ORCID ID: 0000-0002-0682-5607

ivanovahuup@gmail.com

Abstract. The author noted an increase in scientific interest in the study of the phenomenon of the Ukrainian national mentality as a key tool of influence on the functioning of the social system. It is indicated that the development and future optimization of the Ukrainian state requires awareness of the content and peculiarities of the mentality of the Ukrainian ethnic group. The need for a constructive transformation of the worldview, the revival of Ukrainian traditions, and the development of the best national traits is determined. The relationship between the concepts of «national character» and «national mentality» is considered. The correspondence of the psyche to the worldview system of a person in combination with specific life conditions and behavior patterns is determined. The characteristics of socio-psychological types of the Ukrainian national character are considered: Northern, Pontic, Dinaric and Ostia. The dynamics of the ratio of types in Ukrainian history is presented. Attention is focused on the peculiarities of the influence of the ethnic groups that lived on the territory of Ukraine on the formation of the Ukrainian national character. The importance of national consciousness as an important and mandatory feature of the Ukrainian nation is emphasized. The connection between national self-identity and individual self-identity has been established. Typical features of the national character of Ukrainians are presented. Four systemic features of the mentality of the Ukrainian people are presented.

Key words: mentality, socio-philosophical discourse, national character, self-identification, people.

УКРАЇНЬСЬКА НАЦІОНАЛЬНА МЕНТАЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ВІДОБРАЖЕННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ФІЛОСОФІЇ

Олена Іванова

*асистент кафедри філософії, соціально-гуманітарних наук
та фізичного виховання Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова
(Хмельницький, Україна)
ORCID ID: 0000-0002-0682-5607
ivanovahuup@gmail.com*

Анотація. Автором зазначено збільшення наукової зацікавленості в дослідженні феномену української національної ментальності як ключового інструменту впливу на функціонування соціальної системи. Вказано, що розвиток, майбутня оптимізація української держави потребує усвідомлення змісту та особливостей ментальності української етнічної групи. Обумовлено наявність потреби у конструктивній трансформації світогляду, відродженні українських традицій, розвитку найкращих національних рис. Розглянуто співвідношення понять «національний характер» та «національна ментальність». Визначено відповідність психіки світоглядній системі людини у поєднанні з конкретними умовами життя та моделями поведінки. Обумовлено, що обов'язковою складовою потенціалу української ментальності є історичний «образ» українського народу. Розглянуто характеристики соціально-психологічних типів українського національного характеру: Північний, Понтийський, Динарський і Остійський. Представлено динаміку співвідношення типів в українській історії. Акцентовано увагу на особливостях впливу етносів, які проживали на території України, на формування українського національного характеру. Наголошено на важливості національної свідомості як важливої і обов'язкової риси української нації. Встановлено зв'язок національної самоідентичності та індивідуальної самоідентичності. Представлено типові риси національного характеру українців. Представлено чотири системні ознаки менталітету українського народу.

Ключові слова: ментальність, менталітет, соціально-філософський дискурс, національний характер, самоідентифікація, народ.

Актуальність проблематики існування суспільства в XXI столітті вимагає ґрунтовного та конструктивного вивчення феноменології ментальності як ключового фактору впливу на процеси на всіх етапах функціонування соціальної системи. Менталітет у контексті поточної філософської концепції трактується як змістовна риса суспільства, що обумовлює приналежність індивіда не лише до об'єктивної реальності, а й до суб'єктивного світового простору, який є підсумком формування ментальності. Хід становлення та майбутньої видозміни як суспільства, так і української держави є вірогідним тільки за рахунок усвідомлення складових та специфічних рис менталітету України та українців як етнічної групи. Психічні особливості відображають світогляд людини, окремі сторони її особистості, ціннісні орієнтації, стратегії поведінки в різноманітних життєвих обставинах.

Під час активної глобалізації людство стикається зі суттєвими і різноманітними протиріччями, обумовленими необхідністю задоволення економічних, політичних та духовних потреб індивіда та соціуму. Тому доцільним є звернення до природи менталітету українського суспільства як ефективного інструменту формування прогнозу соціально-економічного розвитку, додаткового засобу в розв'язанні конфліктних ситуацій етнічного характеру, а також в ході адаптації людини до нової соціокультурної ситуації в навколишньому середовищі. Зважаючи на вищезазначене, проблема української національної ментальності в філософській площині вимагає розв'язання, в першу чергу, на методологічному та теоретичному рівнях. Важливим напрямком дослідження є виділення її базових впливів та окреслення механізмів здійснення впливу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однією з найважливіших категорій філософії є поняття менталітету, який пройшов довгий і суперечливий шлях від своєї появи до широко використання у вітчизняних наукових колах і пошуках публіцистів. Історики та філософи здійснюють способи описати унікальні особливості різних характерів, окреслити історичні та природні фактори їх становлення. Починаючи з античних років, проблематика національної ментальності постійно знаходилася в полі зору філософів, оскільки обумовлена тенденціями національного становлення. З XIX століття стало актуальним поняття національної ментальності у контексті дослідження проблематики української соціально-філософської думки, яка була пов'язана з активними національними процесами, що розгорталися на території України.

Різноманітні концептуальні інтерпретації проблеми української національної ментальності у філософському аспекті зустрічаємо у роботах таких науковців: З. В. Бойко, О. В. Бондаренко, Ю. В. Візниць, Х. К. Вовк, О. О. Гордійчук, М. І. Костомарова, М. К. Кубасєвського, І. П. Лисяк-Рудницького, О. Б. Петінової, М. В. Поповича

Мета дослідження – проаналізувати особливості відображення у вітчизняній філософії української національної ментальності.

Виклад основного матеріалу. Процес здобуття Україною свого суверенітету і незалежності, розвиток державності потребує суттєвих змін світогляду та ціннісних орієнтацій та самоусвідомлення власне приналежності до нації, відновлення та збереження надбань українського народу, розвитку найкращих характеристик: патріотизму, прагнення до свободи особистості, любові до праці, віри в справедливість, толерантності, поважного ставлення до жінки, все, що є фундаментом національного характеру.

Національний характер – це категорія, яка в багатьох дослідженнях фактично ототожнюється з поняттям національного менталітету. Це не випадково і навіть має певні причини. Основна причина однозначного використання названих категорій полягає в тому, що вони дійсно ідентичні, але до певної міри, оскільки національний характер є складовою частиною структури поняття «національний менталітет».

Національний характер визначається як сукупність найбільш стійких, основних особливостей сприйняття навколишнього світу певною етнічною спільнотою та формами реагування на нього. Категорія «національний характер» охоплює переважно емоційно-чуттєвий рівень національної психіки і виражається в емоціях, почуттях і настроях, що панують у даній національно-етнічній спільноті, а також у швидкості та інтенсивності реагування на певні події, тобто в національній вдачі.

Походження душевних якостей, що формують національний характер, слід шукати як складовою первісного ментального ядра-основи, на етапі етногенезу. Важливо проступають елементи національного характеру: стихійне, емпіричне, повсякденне відображення навколишньої дійсності у психіці представників однієї національно-етнічної спільноти, створюючи таким чином його початкову біологічну і психологічну єдність.

Українська ментальність як об'єктивно існуюча категорія, феномен мінливий, що змінюється в залежності від конкретних умов і завдань. Вона поглинула тисячолітній досвід українського народу. Український менталітет, з одного боку, втрачався в умовах Речі Посполитої, Австро-Угорщини, Російської імперії, Радянського Союзу, з іншого боку, саме в боротьбі проти денационалізації відбувалося формування української ментальності і мови.

Національний характер або національний тип ментальності, визначається як унікальна соціокультурна конфігурація кожного народу, що є результатом впливу сукупності історичних, соціальних, географічних та інших факторів.

Менталітет характеризує глибинні шари людської психіки, які обумовлюють особливості характеру та пріоритетне бачення світу, його розуміння (інтерпретації), практичне ставлення до природи, суспільства. Це своєрідна первинна психологічна «матриця», що орієнтує і містить у собі ставлення українців до навколишнього світу.

Менталітет не лімітується людською свідомістю, при цьому охоплює несвідомі та ірраціональні прошки психіки людини, що з різноманітних причин не відображаються під час рефлексії і не в повній мірі можуть бути раціонально усвідомленими. Відповідно, менталітет – це унікальне явище, який з'являється як феномен життя етнічних груп і визначає особливості етнічних утворень як в загальному, так і певних індивідів етнічної групи.

Менталітет розвивається з врахуванням особливостей історії становлення народу, організації побуту, політичних, економічних і культурних, соціальних аспектів життя українців. Компоненти ментальності існують довше порівняно з іншими (наприклад, політичними) структурами. Це свідчить про відносну незалежність ментальності від певних історичних подій. При цьому менталітет також не можна розглядати цілком незалежно від сукупності соціальних умов життя окремої людини і народу.

Індивідуалістична основа створення та існування колективів характерна для Європи, колективізму – для Азії та Росії. Наука одноставно зараховує українців до Європейського культурного циклу. Це важливо для аналізу ментальних особливостей українського народу. Ф. Вовк вважає, що «український народ становить одне етнографічне ціле, досить виразно відділене від інших слов'янських народів» (Вовк, 1995: 218).

Помітними в останні роки були спроби показати українців органічною частиною Західної Європи «цивілізованого світу», незалежно від того, що їхня духовність, як слушно зауважив І. Лісяк-Рудницький, формувалася під впливом східних або візантійських релігійних і культурних традицій. Він вважає, що національний характер як «поняття, що виражає культурну індивідуальність певного народу, його історично сформовану особливість, у якій відображено життєвий світ людей і яка проявляється не тільки у вигляді сукупності психологічних рис, але, перш за все, у формі усталеного комплексу культурних диспозицій і артикуляцій, через які формується самооцінка людей певної культури» (Лісяк-Рудницький, 1994: 7). Також дослідник зазначає, що національний характер не постає як щось абсолютно автентичне або унікальне – це оригінальне поєднання знаків, які широко поширені у світі. Ця унікальність формується протягом тривалого історичного розвитку громади і передається в процесі неусвідомленого виховання та соціалізації, які є основними трансляторами культури (Лісяк-Рудницький, 1994: 6).

Менталітет українського народу охоплює фундаментальне сприйняття українцями людини, її місця в природі та суспільстві. Водночас не всі ці складові підпадають під логічну структурування і відповідно не осмислюються. Оскільки наявним є зв'язок не тільки зі свідомістю, скільки з підсвідомістю, яка керує не мисленням індивіда, а його поведінкою.

Основна ідея полягає в тому, що за допомогою свідомості та мислення людина пізнає світ, а за допомогою функціонування психіки має можливість сприймає, розуміти навколишній світ. Відповідно, вивчаючи світ, формує систему категорій і понять логіки. Формуючи «модель світу», розглядаючи її змістовне наповнення, людина використовує враження, уявлення, образи, а, отже, і формується ментальність.

М. Попович фіксує увагу на такому трактуванні терміну «менталітет» як будь-яке духовне явище або діяльність: розум, мислення, споглядання, думка, спосіб мислення, склад розуму, характер, нахили. М. Попович вважає, що слово «психічний» доцільно використовувати по відношенню до «того, що відбувається в розуму, в психіці індивіда, а не в матеріально виражених поведінкових діях» (Попович, 2006: 3).

Різниця між психікою і менталітетом досить тонка, але в той же час істотна. Мислення – це вид пізнання світу, а психіка – це системна властивість високоорганізованої матерії, що полягає в активному відображенні суб'єктом об'єктивного світу, побудові і використанні його в поведінці і діяльності. Різниця між мислення і ментальності схожа на співвідношення таких понять як «релігійність» і «релігія».

Релігія – один із різновидів ідеалістичного світогляду, комплекс усталених догматів, характерних для різних релігійних парадигм. А релігійність – це сукупність ставлення до світу, опосередкована вірою у вищу силу, яка обумовлює поведінку індивіда, його думки і почуття. Релігійність проявляється в прагненні знайти захист надприродної сили, що виступає одним із компонентів психіки (Центр духовної культури, 1998: 408).

Світоглядні відмінності соціуму та індивіда проявляють на лінгвістичному рівні, що обумовлює особливості відображення психічної приналежності особистості. Особливості людського мислення, ставлення та емоційно-афективного сприйняття, оцінювання вчинків обумовлено, перед усім, умовами життя. При цьому суттєве значення мають етнокультурні стереотипи, що призводять до формування оціночних переконань, які використовуються представниками однієї соціальної спільноти для характеристики представників іншої групи (Гордійчук, 2019: 25-31).

Обумовлюючи співвідношення психіки світогляду людини, доцільно акцентувати увагу на єдності з певними життєвими умовами та моделями поведінки. Взаємозалежність індивіда та соціуму здійснюється під впливом законів особистісного розвитку, що обумовлюють систему провідних життєвих установок.

В українській філософії ментальність стала предметом активного дослідження після здобуття Україною незалежності насамперед для розмежування здобутків українських і російських філософів (Бойко, 2016: 91–96). Так, історик і письменник, автор програмного документу Кирило-Мефодіївського братства «Книги життя українського народу» М. І. Костомаров у праці «Дві руські народності» запропонував раніше за всіх «модель українського національного характеру».

М. І. Костомаров був першим, хто відобразив змістовне наповнення і характерологічні особливості українського народу, на відміну від інших народів, які встигли відвідати польську шляхту, російського царя, але зберіг свій «народний характер». Не пропав, бо не знав, не хотів ні короля, ні гордості, а якщо й був король, то був чужий, і хоч були господарі, але чужі; а хоча б з української крові були ті сволочі, але губами не балували зневажали українську мову і називали себе не українцями, а справжніми українцями, хоч ними були вони з простого, хоч і знатного роду, тепер він повинен не любити ні царя, ні пана, а треба любити і пам'ятати єдиного Бога Ісуса Христа, царя і пана над небом і землею. Так було раніше, так і тепер залишиться (Костомаров, 1845–1846:494).

М. І. Костомаров також був прихильником ідеї месіанства українського народу. «І воскресне Україна зі своєї могили і знову звернеться до всіх братів – слов'янів... і почують вони її крик, і повстане Слов'янська країна, і не буде ні царя, ні цариці, ні княгині, ні князя, ні пана, ні боярина, ні кріпака – ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні в Хорватії, ні в сербів, ні в болгар. І Україна буде незалежною державою в слов'янському союзі. Тоді скажуть усіма мовами, вказуючи рукою на місце, де це на карті Україну розмалюють: тут каменю бути на покуті» (Костомаров, 1845–1846:494).

Специфіка інтровертизму українського характеру, на думку В. Янева, полягає в тому, що це не занурення в себе, а спрямовування лише на себе. Така чуттєва замкнутість потребує контакту з іншими людьми. Українець не терпить самотності. Пошук контакту стимулюється бажанням самовираження, яке повинно бути спрямоване на зовнішній об'єкт. Тому українець шукає соціального резонансу, потреби вираження. Прагнення до естетичного вираження виробило в українців п'єтет до слова і музики.

Окремо В. Янів дослідив етнічні особливості соціального життя (розвідка «Соціальні інстинкти українці») (Янів, 1993: 218). Його цікавили лише ті соціальні інстинкти, які відрізняють один народ від іншого і визначають його культурну самобутність. На думку вченого, існують дві характеристики суспільного життя, типи взаємовідносин особистості та колективу: співіснування на засадах збереження незалежності та толерантного ставлення до індивідуальності кожного члена колективу; вирівнювання в громаді та втрата індивідуальності.

Численні дослідники наводять кілька основних взаємопов'язаних рис традиційної української політичної ментальності, серед яких: екзистенціальний індивідуалізм, егоцентризм, інтроверсія, ескапізм, консерватизм, кордоцентризм, соціальний егалітаризм, громадськоцентризм, провінційність, загальна аполітичність, анархія тощо (Поліщук, 2001: 86–92).

Українські вчені виділили чотири системні ознаки менталітету українського народу:

1. Інтроверсія вищих психічних функцій у сприйнятті дійсності, що виявляється в зосередженості людини на фактах і проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу.

2. Кардіоцентричність, що виявляється в сентименталізмі, чутливості, закоханості до природи, що яскраво відображені в пісенному фольклорі.

3. Анархічний індивідуалізм, особливе прагнення до особистої свободи, без правильного прагнення до державності, коли бракує чітких цілей, дисципліни та організації.

4. Переважання емоційного, чуттєвого над волею та інтелектом (Дем'яненко, 2001: 93–100).

Сучасний вимір духовно-ментальної актуалізації проблеми, викликані теоретичними і практичними потребами суспільних трансформацій у пострадянській Україні, як ламання стереотипів мислення. Характерною рисою є проблема пошуку духовних орієнтирів. Регенеративний процес, актуалізація проблеми самобутності українства, виокремив питання самодостатності нації як такої (Візниця, 2008: 25–32).

Серед науковців, які вивчали особливості ціннісно-духовної проблематики потрібно виокремити В. В. Ксенофонтю, який відзначив феноменологічний і категоріально-аналітичний рівні духовного потенціалу особистості (Гордійчук, 2019: 25–31).

Якщо на першому рівні, на думку вченого, психіка реалізується у вигляді морально-психологічних почуттів, то на другому – це соціально обумовлене психічне явище, в основі якого лежать почуття та настрої. Відповідно, система особистісних установок, яка побудована на поєднанні чуттєвого і раціонального, обумовлює соціальні орієнтації індивіда. Це дозволяє простежити формування якісної унікальності ментальності.

Невід’ємною частиною є самоврядний потенціал української ментальності – історичний «образ» українського народу. Він поєднує основні ознаки українського народу і знаходять своє відображення в ментальності сучасного українця, в суспільно-політичних реаліях українського сьогодення. Їх також називають вітчизняними соціально-психологічними складовими українського національного характеру. Вони є похідними від соціально-психологічної структури української нації, в якій виокремлюють чотири типи: Північний, Понтійський, Динарський і Остійський.

Соціальні типи за соціально-психологічними компонентами українського національного характеру, описаного в працях Ю. Липи, О. Кульчицького, В. Липинського, І. Раковського, Р. Ецдика та ін. Так, Північному типу властиві такі риси як: витривалість, правдивість, сила волі, пильність, любов до порядку, самовпевненість, розсудливість; Понтійському – творчість, життєлюбство, романтизм, певна незламна духовна енергія, яка формує суспільство; Динарському – фізична сила, життєрадісність; Остійському – нерішучість, дотримання загально визнаної думки, примхливість, робота тільки заради отримання матеріальної вигоди, страх самотності та бажання бути частиною колективу (Лозко, 1996: 138).

За словами Ю. Липа (Липа, 1996: 57), на формування українського національного характеру вплинули різні етноси, що проживали в Україні, від якої в ній залишилися складові протокультури, що формували характер українського народу – Трипільська, Понтійська, Готична та Київська Русь.

Трипільська первісна культура залишила українцям у спадок терпіння, мовчазну мужність, скромність, обережність, наполегливість у досягненні мети та вміння сприймати невдачі, психологію хлібороба та повагу до жінки, до батьків; сімейні звичаї, демократичний суспільний лад.

Понтійська культура – сміливість, ініціативу, творчий дух, потяг до прекрасного, завдяки їй індивідуалізм українця протистоїть спадковості (хоча відданість улюбленій справі спонукає його до пошуку партнерів та однодумців, як результат, бажання українця бут / и частиною різних союзів, коаліцій, єдності тощо).

Давньоукраїнська держава Київська Русь привнесла усвідомлення своїх політичних традицій, дух свободи і національну гордість. Такими первістками не можна нехтувати. Вони виникають і лишають духовний відбиток на національному характері, на менталітеті, у тому числі й сучасного жителя України (Бондаренко, 2008: 66–78).

Життя селянина формувало глибокий індивідуалізм, який часто переходив у різні форми егоїзму (яскраві приклади демонструють персонажі повістей І. Нечуя-Левицького «Два москалі» та «Кайдашева сім’я»). Водночас обставини селянського життя зумовлювали формування в характерах людей споглядальних характерів, а не активно-дійової моделі соціальної поведінки. Персонажі І. Нечуя-Левицького діють у надто обмеженому географічному просторі, часто лише в рідному селі чи хаті та її околицях. Цю особливість українського менталітету також висвітлює П. Грабовський у статті «Деякі до суспільної свідомості»: «Історико-економічні обставини не могли залишитися без відповідного впливу на психічний і духовний стан українця: зробити його палким індивідуалістом, зятим прихильником власного дому, свого господарства, власної землі; це останнє, звичайно, мало як свої недоліки, так і свої хороші ознаки» (Грабовський, 1985: 343).

Оскільки геополітична незахищеність українського простору призводить до того, що Україна була і є об’єктом завоювань. Це призвело до того, що в українців закладений «комплекс меншовартості», притаманний психіці кожного поневоленого народу. Цей комплекс характеризується групою витіснених свідомістю в підсвідомість почуттів, пов’язаних з власною нездатністю змінити несприятливі зовнішні обставини через брак зусиль, або через значні труднощі їх зміни. Зовнішній історико-політичний тиск та «замкненість» українця, звернення його психіки на внутрішній світ сприяли поширенню комплексу неповноцінності характеру всієї громади.

Особливо простежується «комплекс неповноцінності» в період лихоліт, коли українець переживає цей стан як «травму», що стимулює схильність до «надкомпенсації», яка проявляється в надмірному підкресленні нібито наявного відчуття власної сили, часто вражає теорію і практику українського націоналізму. Така компенсація відбувається у формі етичних і релігійних мрій і реалізації «ореолу терпіння» (Кульчицький, 1995: 158).

Іван Франко, стверджував, що національна приналежність кожного створює у літературі «свій специфічний національний характер, свої оригінальні риси, свої головні риси народного гумору і народного пафосу, характеристику його вираження, літературного стилю, поетичної техніки. Лише той письменник може мати значення в наш час, який має і вмє виховати все людство, сказати щось своє в тих справах, які хвилюють душу, і водночас сказати це слово в такій формі, яка б найбільше відповідала національному характеру» (Франко, 1976–1986: 34).

Починаючи з часів Гетьманщини, автори колективної праці «Українська державність у ХХ столітті: історико-політичний аналіз» констатують, що у Наддніпрянській Україні формувалася тип державного діяча,

який відкидав насильницькі дії і спирався лише на просвітництво й поміркованість, що не завжди відповідало потребам часу. Водночас, на думку О. Донченко та Ю. Романенко, «критерієм для українців була толерантність виживання в історії, інакше вони були б давно винищені» (Донченко, 2001: 259).

Відсутність агресивних, інвазивних настанов і замахів у ментальності українців, асиміляції та фізичного знищення Україна встановила добросусідські стосунки з іншими державами, зберегла власну еліту з притаманними їй у досить жорстких умовах риси характеру для всіх українців. З іншого боку, аналізуючи роль української інтелігенції в державотворчих процесів, а, насамперед, причини, що призвели до знищення української державності.

У науковій праці «Національний характер» П. Ігнатенко посилається на дослідження А. Павловського про український характер. Останній зазначає, що він досить уважно придивився до національного характеру жителів Малоросії і «знайшов у них щось приємно-меланхолійне, якість, що відрізняє їх, мабуть, від усіх жителів земної кулі. Вони мають природну уважність, витонченість, схильність до музики та співу. Важливе значення має гостинність і щедрість відносин. Вони прості у вчинках, справедливі в справах, відверті в розмовах, хоча часто спритні і досить хитрі; послідовні у намірах, люблять порядок і чистоту, працюють тихо, але твердо. У пристрастях рідко зберігається стриманість. Вони ніби від природи схильні до науки» (Жулай, 2005: 317).

Хвиля бурхливого піднесення української самосвідомості почалася під час революції 1905 р., яка скасувала нищівні закони української культури і мови. Тоді критичне осмислення власної ментальності стало важливою темою національного відродження (Хримова, 1992: 3–35).

Національна самосвідомість є важливою і неодмінною рисою української нації, адже саме усвідомлення українцями своєї приналежності до нації, спільності історичної долі, особливості дії геополітичних, соціально-психологічних, історичних факторів, своєрідність характеру, темпераменту, психології, культури, менталітету. Національна самосвідомість пов'язана із самоідентифікацією нації в цілому та кожної окремої людини зокрема. Необхідно зберігати національну мову, традиції, звичаї, релігійні вірування, усвідомлювати національну ідею реалізувати національні інтереси, цінності та історичну долю (Петінова, 2004: 138–143).

Вивчаючи національний характер як формотвір національних ідей, звертаємо увагу на її історичність, тобто як те, що виникає і розвивається, змінюється залежно від соціально-економічних умов. Причому, як зазначає М. Кубасвський (Кубасвський, 2007: 192), необхідно відзначити чи це національний характер спільноти (малої групи) чи суспільства, водночас риси національного характеру, які ідентифікують ментальності та морально-етичних особливостей етносу, не можна вважати позачасовим.

До класичних особливостей національного характеру українського народу філософи відносять: тісний зв'язок з місцем проживання (антеїзм), домінування індивідуалізму над колективізмом, пріоритет емоційності над раціоналізмом (кордоцентризмом), ідеалізм, егалітаризм (загальний «рівний рівень» як принцип життя), амбівалентність (протиріччя) внутрішнього світу.

Самозбереження і самовираження українського народу завжди були обумовлені його духовністю. Реалії ХХІ століття здійснили суттєві корективи позитивного та негативного характеру у сфері ціннісних орієнтацій українського народу. Це не лише поступ українства до самоусвідомлення, самоствердження і самопізнання, а й інтегральна складова подальшого духовного і національного відродження України в цілому і формування національної ідеї.

В Україні сформувалися два різні типи, дві моделі національної ідентичності, кожна з яких може вважатися «українською» – відповідно до самоназви її носіїв, притаманного їм почуття патріотизму, політичної лояльності, визнання спільного громадянства та інститутів; і все ж кожна із двох моделей базується на принципово відмінному наборі цінностей і, відповідно, інших геополітичних орієнтаціях, мовних та культурних уподобаннях, різному розумінні історичних подій і принципово різних уявлень про бажаний шлях розвитку суспільства і держави. Такий собі розкол національної ідентичності істотно ускладнює будь-який суспільний консенсус, а, отже, соціальну мобілізацію, яка вкрай необхідна для здійснення радикальних політичних та економічних реформ або, тим більше, для захисту країни від зовнішньої агресії. Це спокушає безвідповідальних політиків використати цей розкол для досягнення конкретних маніпулятивних цілей. Дає зовнішнім ворогам додаткові можливості для підривної діяльності. І, нарешті, це створює об'єктивну загрозу трансформації двох різновидів національної ідентичності на дві абсолютно різні ідентичності та, відповідно, нації (Рябчук, 2019: 252).

О. Доній прагне розширити розуміння національної ідеї. Зокрема, такі складові, як етика самообмеження або виховання. Цікаво, що, говорячи про національну ідею, О. Доній часто наголошував на таких якостях: критичному мисленні, здатності боротися за свої права, оволодіти новою трудовою етикою. Тож, очевидно, йдеться не лише про брак ідей українцям, а й про якості, які маємо зміцнювати – на це звернув увагу відомий філософ Сергій Кримський. Це добре показує, що національна ідея – це не рішення, яке миттєво зробить українців успішними чи об'єднає; скоріше це карта того, куди і як український народ має рухатися, вдосконалюючи себе.

Передумовою не тільки справді успішного розвитку української нації, а в умовах війни – це реальна умова виживання та самозбереження української нації. Знайти оптимальні шляхи і методи цього подолання, яке з багатьох причин неможливо здійснити ні указом, ні примусом, тобто систематичним придушенням «неправильного» типу національної ідентичності на користь «правильного», люди повинні передусім зрозуміти суть існуючої ідентичності. Тільки державна реалізація потенціалу української ментальності втілює

національні цінності, здатні облагородити життя народу і повернути людині, що поважає себе, втрачену честь і гідність.

Духовний розвиток українського менталітету має безпосередній зв'язок з суспільним становленням України та є певним відображенням проблематики національної самосвідомості, на якій ґрунтується ревіталізаційний процес.

Висновки. Зростання інтересу до українського національного менталітету зумовлене гострою потребою кардинальних змін у всіх сферах життя, зокрема в культурі, вихованні та освіті. Це обумовлюється, перш за все, тим, що специфічні риси перехідного періоду вимагають конструктивного дослідження явищ, пов'язаних з вирішенням проблематики особистісної ідентичності в сучасному світі, а також тим, що продовжується в нових умовах формується національне усвідомлення ідентичності українського народу. Відповідно у XXI столітті світоглядний життєвий контекст українського народу є дуже актуальними, оскільки безпосередньо пов'язані з ментальністю.

Список використаних джерел:

1. Бойко З. В. Менталітет як образно-художнє відображення дійсності // Культурологічна думка. 2016. № 10. С. 91–96.
2. Бондаренко О. В. Українська ментальність в розмаїтті національних ментальних формоутворень й архетипів: історико-культурний аспект // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії: Запоріжжя, 2008. № 32. С. 66–78.
3. Візниця Ю. В. Національна ментальність та риси її українського виміру // Громадянське суспільство та проблеми становлення особистості. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2008. № 4. С. 25–32.
4. Вовк Х. К. Студії з української етнографії та антропології. Київ: Мистецтво, 1995. 335 с.
5. Гордійчук О. О. Вплив комуністичної ідеології та радянської дійсності на ментальність українців: соціально-філософський аналіз // Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії. 2019. № 24. С. 25–31.
6. Гордійчук О. О. Термінологічна проблематика поняття ментальності у соціально-філософському дискурсі // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. 2019. № 2 (86). С. 39–50.
7. Грабовський П. Вибрані твори в двох томах. Т. 2. Київ: Дніпро, 1985. 343 с.
8. Дем'яненко В. Ментальні характеристики свідомості українців // Людина і політика. 2001. № 1. С. 93–100.
9. Донченко, О. Архетипи соціального життя і політика: Глибинні регулятиви психополітичного повсякдення. Київ: Либідь, 2001. 334 с.
10. Жулай В. Етнос та нація в глобальному світі // Національна ідеологія і соціальні трансформації в Україні. Київ: Український центр духовної культури, 2005. 328 с.
11. Костомаров М. І. Книги буття українського народу. Київ, 1845–1846. 494 с.
12. Кубасєвський М. К. Національна ідея: історичні й методологічні засади осмислення. Тернопіль: Економічна думка, 2007. 192 с.
13. Кульчицький О. Риси характерології українського народу // Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Київ: Інститут української археографії НАН України, 1995. 800 с.
14. Лисяк-Рудницький І. Україна між Заходом і Сходом // Історичні есе: в 2 т. Т. 1. Київ: Основи, 1994. С. 1–9
15. Лозко Г. Етнічні складники українського характеру (за Ю. Липою) // Мала енциклопедія етнодержавництва. Київ: Генеза, Довіра, 1996. С. 57.
16. Лозко Г. Соціопсихічні складники українського національного характеру // Мала енциклопедія етнодержавництва. Київ: Генеза, Довіра, 1996. С. 138.
17. Людина в сфері гуманітарного пізнання. Київ: Український Центр духовної культури, 1998. 408 с.
18. Петінова О. Б. Ментальність як соціокультурний феномен в контексті соціально-філософського аналізу // Культура народів Причорномор'я. 2004. № 48, Т. 1. С. 138–143.
19. Поліщук І. Ментальність українства: політичний аспект // Людина і політика. 2001. № 1. С. 86–92.
20. Проблеми теорії ментальності / ред. М. В. Попович. Київ: Наукова думка, 2006. 408 с.
21. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української національної ідентичності. Історичні причини та політичні наслідки. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 252 с.
22. Франко І. Повне збір. творів: у 50 т. Т. XXXI. Київ: Наукова думка, 1976–1986. 356 с.
23. Храмова В. До проблеми української ментальності // Українська душа. Київ: Фенікс, 1992. С. 3–35.
24. Янів В. Нариси до історії української етнопсихології. Мюнхен: УВУ, 1993. 218 с.

References:

1. Boiko Z. V. (2016) Mentalitet yak obrazno-khudozhnie vidobrazhennia diisnosti [Mentality as a visual and artistic reflection of reality] Kulturolohichna dumka. Vol. 10. PP. 91–96. (In Ukrainian).
2. Bondarenko O. V. (2008) Ukrainska mentalnist v rozmaitti natsionalnykh mentalnykh formoutvoren y arkhety piv: istoryko-kulturnyi aspekt [Ukrainian mentality in the variety of national mental formations and archetypes: historical and cultural aspect] Humanitarnyi visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii: Zaporizhzhia. Vol. 32. PP. 66–78. (In Ukrainian)
3. Viznytsia Yu. V. (2008) Natsionalna mentalnist ta rysy yii ukrainskoho vymiru [National mentality and features of its Ukrainian dimension] Hromadianske suspilstvo ta problemy stanovlennia osobystosti. Kryvyi Rih: Vydavnychiy dim. Vol. 4. PP. 25–32. (In Ukrainian).
4. Vovk Kh. K. (1995) Studii z ukrainskoi etnografii ta antropologii [Studies in Ukrainian ethnography and anthropology]. Kyiv: Mystetstvo. 335 p. (In Ukrainian)

5. Hordiichuk O. O. (2019) Vplyv komunistychnoi ideolohii ta radianskoi diisnosti na mentalnist ukraintziv: sotsialno-filosofskyi analiz [The influence of communist ideology and Soviet reality on the mentality of Ukrainians: socio-philosophical analysis] *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriiia filosofsko-politolohichni studii*. Vol. 24. PP. 25–31. (In Ukrainian)
6. Hordiichuk O. O. (2019) Terminolohichna problematyka poniattia mentalnosti u sotsialno-filosofskomu dyskursi [Terminological problems of the concept of mentality in socio-philosophical discourse] *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filosofski nauky*. Vol. 2 (86). PP. 39–50 (In Ukrainian).
7. Hrabovskiy P. (1985) *Vybrani tvory v dvokh tomakh*. [Selected works in two volumes] Kyiv: Dnipro. 343 p. (In Ukrainian)
8. Demianenko V. (2001) Mentalni kharakterystyky svidomosti ukraintziv [Mental characteristics of the consciousness of Ukrainians] *Liudyna i polityka*. Vol. 1. PP. 93–100 (In Ukrainian).
9. Donchenko, O. (2001) Arkhetypy sotsialnoho zhyttia i polityka: Hlybynni rehuliatyvy psykhopolitychnoho povsiakdennia [Archetypes of social life and politics: Deep regulations of psychopolitical everyday life]. Kyiv: Lybid. 334 p. (In Ukrainian)
10. Zhulai V. (2005) Etnos ta natsiia v hlobalnomu sviti // Natsionalna ideolohiia i sotsialni transformatsii v Ukraini [Ethnicity and nation in the global world // National ideology and social transformations in Ukraine]. Kyiv: Ukrainskyi tsentr dukhovnoi kultury. 328 p. (In Ukrainian).
11. Kostomarov M. I. (1845–1846) *Knyhy buttia ukrainskoho narodu* [Books of the life of the Ukrainian people]. Kyiv. 494 p. (In Ukrainian).
12. Kubaievskiy M. K. (2007) *Natsionalna ideia: istorychni y metodolohichni zasady osmyslennia* [National Idea: Historical and Methodological Principles of Understanding]. Ternopil: Ekonomichna dumka. 192 p. (In Ukrainian).
13. Kulchytskyi O. (1995) *Rysy kharakterolohii ukrainskoho narodu* [Traits of characterology of the Ukrainian people] *Entsyklopediia ukrainoznavstva. Zahalna chastyna*. Kyiv: Instytut ukrainskoi arkhieohrafi NAN Ukrainy. 800 p. (In Ukrainian).
14. Lysiak-Rudnytskyi I. (1994) *Ukraina mizh Zakhodom i Skhodom* [Ukraine between the West and the East] *Istorychni ese: v 2 t. T. 1*. Kyiv: Osnovy. PP. 1–9 (In Ukrainian).
15. Lozko H. (1996) *Etnichni skladnyky ukrainskoho kharakteru (za Yu. Lypoiu)* [Ethnic components of the Ukrainian character (according to Yu. Lypa)] *Mala entsyklopediia etnoderzhavnytstva*. Kyiv: Geneza, Dovira. P. 57 (In Ukrainian).
16. Lozko H. (1996) *Sotsiopsykhichni skladnyky ukrainskoho natsionalnoho kharakteru* [Sociopsychic components of the Ukrainian national character] *Mala entsyklopediia etnoderzhavnytstva*. Kyiv: Geneza, Dovira. P. 138 (In Ukrainian).
17. *Liudyna v sferi humanitarnoho piznannia* [Man in the field of humanitarian knowledge] (1998). Kyiv: Ukrainskyi Tsentri dukhovnoi kultury. 408 p. (In Ukrainian).
18. Petinova O. B. (2004) *Mentalnist yak sotsiokulturnyi fenomen v konteksti sotsialno-filosofskoho analizu* [Mentality as a socio-cultural phenomenon in the context of socio-philosophical analysis] *Kultura narodov Prychernomia*. Vol. 48, T. 1. PP. 138–143 (In Ukrainian).
19. Polishchuk I. (2001) *Mentalnist ukrainstva: politychnyi aspekt* [Mentality of Ukraine: political aspect] *Liudyna i polityka*. Vol. 1. PP. 86–92. (In Ukrainian)
20. *Problemy teorii mentalnosti* [Problems of the theory of mentality] red. M. V. Popovych (2006). Kyiv: Naukova dumka. 408 p. (In Ukrainian)
21. Riabchuk M. (2019) *Dolannia ambivalentnosti. Dykhotomiia ukrainskoi natsionalnoi identychnosti. Istorychni prychny ta politychni naslidky* [Overcoming ambivalence. Dichotomy of Ukrainian national identity. Historical reasons and political consequences]. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 252 p. (In Ukrainian).
22. Franko I. (1976–1986) *Point zibr. tvoriv: u 50 t.* [Complete collection of works: in 50 volumes] Kyiv: Naukova dumka, 1976–1986. 356 p. (In Ukrainian).
23. Khramova V. (1992) *Do problemy ukrainskoi mentalnosti* [To the problem of Ukrainian mentality] *Ukrainska dusha*. Kyiv: Feniks. PP. 3–35. (In Ukrainian).
24. Ianiv V. (1993) *Narysy do istorii ukrainskoi etnopsykhologii* [Essays on the history of Ukrainian ethnopsychology]. Miunkhen: UVU. 218 p. (In Ukrainian).